

АЗƏРБАЈЧАН РЕСПУБЛИКАСЫ ТƏЬСИЛ НАЗИРЛИЈИ
М. Ə. РƏСУЛЗАДƏ адына **БАКЫ ДӨВЛƏТ**
УНИВЕРСИТЕТИ

ГАФГАЗ ИНКИШАФ БАНКЫ

“ГАФГАЗ: ТАРИХ, МУАСИРЛИК ВƏ КЕОСИЈАСИ
ПЕРСПЕКТИВЛƏР“

бејнəлхалг елми конфрансын тезислəри

БАКЫ - 1998

“ЕЛМ”

ТƏХСИЛИН СЕЧМƏ ПРИНЦИПЛƏРИ

(Нəзэри вə практик мўддəалар)

Советлэр Бирлији дағылдыгдан сонра һəјатын бир чох саһəлэриндə олдуғу кими, тəһсилдə дə јени дəјишикликлэрə еһтијач дујулмаға башлады. Тəһсилдə башланмыш керилəмəнин вə гејри-мүэјјэнлијин сəбəблэриндэн бири кечмиш ССРИ вə Сосиалист Шэрги Авропа өлкəлэриндə јаранмыш игтисади вəзијјэтə јанашы, бу əразилəрдə вə тəһсил консепсијасынын јохлуғу вə ја чох зəиф олмасы иди. Белə бир дəврдə өлкəдə кəнч мүтəхəссислэрин һазырлығынын һансы сəвијјэдə кетмəsi, о чўмлэдэн, тəһсилдə сечмə просеси һəмишə өн планда дајанмалыдыр.

Али тəһсил кəнчлэрин əмək фəалијјəтинə башламасынын һазырлыг һиссəsi кими хејли вахт апарыр. Кəнч мүтəхəссис ахтарышында олан тəшкилатлар һəмишə əмин олмаг истəјирлэр ки, али мəkтəблəрдə тəлəбэлэр (кəлəчək мə`зунлар) чидди сечмə просесилə үзлəширлэр. Үмумијјəтлə, али мəkтəблэрин өлкəдə мөвчуд ири тəшкилат вə ширкəтлэрлə əлагəли иши һəмишə тəһсилə јалныз мүсбət тə`сир кəстəрир. Буна кərə дə ишə кəтүрөн ширкəт вə тəшкилатларын али мəkтəб мə`зунларындан вə үмумијјəтлə, али мəkтəбдэн "тəлəб вə истəклəri" тəһсилин гурулушунун низамланмасында əсас амиллəрдэн бири олмалыдыр. Белə ки, ширкəт вə тəшкилатлар ишə дүзəлмək үчүн онлара мүрачиəт едөнэлəрдэн һансынын мүэјјэн едилмиш ишə даһа чох јарарлы олдуғуну (ујғун кəлдијини) арашдырмалыдырлар. Бу сечмə просеси һəмин ширкəтлэрə мүэјјэн хэрч һесабына баша кəлир вə һəмин тəшкилатлар əлавə хэрчлəрдэн азад олмаг үчүн сечмə просесинин али мəkтəблəрдə апарылдығына əмин олмаг истəјирлэр. Бу сəбəбдэн, тəлəбəнин али мəkтəбдə һансы програмла охумасы, лазыми билик вə вэрдишлэрə нечə јијəлəнмəsi ишə гəбул едэн тəшкилатын даими дигтəт мəркəзиндə олур. Бу бахымдан али мəkтəблəрдə сечмə просесинин нечə кетмəsi һəмин али мəkтəбин кəлəчək мə`зунларынын ишлə тə`мин олунмасына бирбаша тə`сир едир. Бир аз да дəринə кетсək, сечмə просесинин сон мəгамда али мəkтəбин өзү үчүн "Өлүм ја олум" суалына чеврилдијинə əмин оларыг. (Мə`зунлары өзүнə иш тапа билмəјэн али мəkтəб кимə лəзымдыр?).

Kenneth J. Arrow тəһсил системиндə сечмə просесинин əһəмијјəти һагтында белə јазыр: "Əкəр тəһсил системи кəнчлэрə əлавə билик вєрмэдэн, јалныз сечмə вəзифəсини јеринə јетирсəјди белə, чəмијјət үчүн бəјүк

игтисади фажда вермиш оларды". (Бах: Relations between State and higher education, сәһ. 22, London, 1996).

Али мөктөблөрдө төлөбө гәбулу мөркөзлөшдирилмиш бир төшкилат - ТГДК (Төлөбө Гәбулу Дөвлөт Комиссиясы) төрөфиндөн апарылып. Төһсилдө мөркөзлөшмө һаггында Америка тәдгигатчысы Werner Z. Hirsch жазыр: "Мөркөзлөшмө көзлөнилөн нәтичәни һисс етмөк үчүн гәрап едөн һакимијјәтө кәнар тө`сирләр олуб-олмадығы һаггында дүшүнүлмөлидир". (Бах: Werner Z. Hirsch "Inventing Education for the future" сәһ. 284, institute of Government and Public Affairs, University of California Los Angeles, 1967). Бунун исә ән ајдын јолу гәрап гәбул едөн һакимијјәтин там мүстәгил вә ја өзәл олмасыдыр.

Бүтүн бунлара бахмајараг, төлөбө гәбулунун ТГДК төрөфиндөн мөркөзлөшдирилмиш гәјдада апарылмасы, сечмө просесинә мүсбәт тө`сир көстөрир. Белә ки, гәбул имтаһанларынын али мөктөблөрин өзләри төрөфиндөн кечирилмәси просесиндө бир чох кәнар амилләрин (али мөктөбдө ишлөјәнләрин ушагларына кифәјәт гәдәр күзөштләр, јүксәк вәзифәли шәхсләр төрөфиндөн тө`сирләр, хаһишләр, тапшырылар вә һәтта коррупсия вә с.) тө`сири данылмаздыр. Төбии ки, бу амилләрин бә`зиләри, нәзәри олараг, мөркөзлөшмиш гәбул просесиндө дә мүмкүндүр, амма бунун практик чәтинлији дә ајдындыр (Имтаһанларын тестлә кечирилмәси, мөркөзлөшдирилмиш компүтер системинә тәнзимләнмәси, мүвафиг дөвләт органлары төрөфиндөн нәзарәт вә с.). Беләликлә, али мөктөбләр ТГДК төрөфиндөн гәбул олунур (сечмөнин илкин пилләси) вә сечмөнин сонракы тәлөји али мөктөбин һәјата кечирдији төһсил системи вә буна нечә чидди вә дүзкүн әмәл едилмәсиндөн асылы олур.

Мә`лум олдуғу кими, дөвләт али мөктөблөриндө тәдрис програмлары конкрет мүддәтә (әсасән 4-5 ил) нәзәрдә тутулур вә демәк олар ки, гәбул олунмуш төлөбәләрин 100 фаизи (бә`зи кичик истисналары нәзәрә алмагла) вахтында али төһсил һаггында диплом алырлар. Инди гәбул олунма вахтындан али төһсил һаггында диплома кедән јолун әсас хүсусијјәтләринә нәзәр салаг (курсдан-курса кечмә, семестр имтаһан јохлама вә гижмәтлөндирмә принципләри вә с.). Гәбул олунмуш төлөбәләр илдә ики дөфә семестр имтаһанлары (һәр семестр мүәјјән фәндәр үзрә имтаһан, бә`зи фәнләр үзрә исә мөгбуллар) верирләр. Ил боју вердикләри имтаһанларын һамысынын мөгбул

гијмәтләр топлајан төлөбәләр нөвбәти курса кечир. Һәр һансы имтаһандан гејри-кафи гијмәт алан төлөбә ики дөфә, бә`зи һалларда исә үч дөфә тәкрап

имтаһан вермәк һүтугуна маликдир. Бу imkanлардан да истифадә едә билмәјәнләр курсда галыр вә һәмин ил охудуглары фәнләри (һәтта имтаһанларда мәғбул гијмәт алдылары?!) јенидән охумалы олулар. Гејд етмәк лазымдыр ки, белә һаллара (тәкрат курсда галма һадисәләринә) чох аз раст кәлмәк олу. Сәбәб исә ајдындыр. Һәр һансы имтаһандан кәсилмиш тәләбәнин гыса мүддәт әрзиндә 2-3 дәфә тәкрат имтаһан вермәк имканы вар (Елә бу imkanларын јарадылмасы кәсилмиш тәләбәјә нәјин баһасына олурса олсун гијмәт јазылмасына хидмәт етмири?!).

Тәбии ки, ики ил далбадал курсда галан тәләбәнин али мәктәбдән харич олунмасы тәһлүкәси дә кәсири вахтында ләғв етмәни күчләндириән амилләрдән биридир. Кәсилмиш тәләбә, артыг нечә олурса олсун, кәсирини ләғв етмәк мөчбуријјәтиндә галыр вә бунун үчүн, лазым кәләрсә, мүхтәлиф үсуллара да (тапшырыг, хаһиш вә с.) әл атмалы олу вә нәһәјәт, кәсирини ләғв едир. Беләликлә, 4-5 ил баша чатдыгдан сонра али тәһсил диплому алан тәләбәләр арасында бу диплома лајиг олмајан, мүтәхәссис кими чалышмаға тамамилә јарарсыз чохсајлы мә`зунлара да раст кәлинир. Беләләринин 4-5 иллик тәһсил мүддәти баша чатдыгдан сонра мә`зун олмаларына сәбәб дәвләт тәһсил системиндә сечмә просесинин зәиф ишләмәсидир.

Гәбул имтаһанларынын ТГДК тәрәфиндән тестлә апарылмасындан сонра сечмә просесинә әсас е`тибарилә курсдан-курса кечирилмә мәсәләсинә дигтәт јетирилмәлидир. Мәһз бу мәрһәләјә зәиф дигтәт јетирилдији үчүн дәвләт тәһсилиндә сечмә системи демәк олар ки, ишләмир вә гәбул олунмуш тәләбәләрин һамысы "сүзкәчин ири көзләриндән" сүзүләрәк мә`зунлуг тәнтәнәсинә кәлиб чатырлар. Беләликлә, тәһсилдә сечмәнин әһәмијјәти көз габағындадыр вә али мәктәбләрдә бу просесин кедиши һәмишә дигтәт мәркәзиндә олмалыдыр.